

ИМПЕРАТОР ЙОАН VII ПАЛЕОЛОГ И БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ 1390 г.

Момчил Младенов

Модерната византология продължава да проявява подчертан интерес към историята на късната Византийска империя, и по-специално към личността и политическата съдба на император Йоан VII Палеолог¹. Целта на настоящото съобщение е да фокусира вниманието върху предприетото от него пътуване до Генуа през 1389 – 1390 г. непосредствено преди да завземе за кратко време престола на империята. Както е известно, въпросната дипломатическа акция се явява прелюдия към поредния преврат в галерията от междуособици, които изпълват византийската история през нейния финален етап. По наше мнение този епизод има пряко отношение и към политическата история на част от българските земи, и по-конкретно на Видинското царство на цар Иван Срацимир.

Необходимо е накратко да припомним известните по-важни факти от живота на Йоан VII преди интересувания ни епизод. Той бил роден към 1370 г. от брака между император Андроник IV Палеолог и българската принцеса, дъщеря на цар Иван Александър (1331 – 1371 г.), Кераца Мария². След неуспешния опит на неговия баща да узурпира престола през 1373 г. той бил частично ослепен и споделил заточението на семейството си в един от страшните константинополски затвори – кулата Анема³. Една византийска кратка хроника лаконично съобщава, че Андроник IV избягал със семейството си в Пера⁴, а друга уточнява: “Генуезците го приеха и прикриха неговото местопребиваване”⁵. Изобщо те активно подкрепили неговите аспирации към византийския трон и през 1376 г. той успял да завладее Константинопол и да хвърли в затвора Йоан V Палеолог. За отплата представителите на Лигурийската република получили стратегическия о-в Тенедос, който контролирал достъпа до Черно море. Местните жители обаче останали верни на стария император и възникналите във връзка с това проблеми довели до война между Генуа и Венеция⁶. Именно тази война послужила като основа на постепенното отслабване на двата града-държави. Йоан VII бил коронясан

за съуправител през краткия период, когато неговият баща Андроник IV управлявал в Константинопол (12.08.1376 – 1.07.1379 г.) – вероятно през 1377 г.⁷, така че той имал реални основания да желае трона. С помощта на венецианците старият Йоан V успял да избяга от затвора и със съгласието на султан Мурад възстановил властта си в Константинопол⁸. Искане ни се само да подчертаем забелязания от изследователите⁹ факт на ранното обвързване на генуезката политика с каузата на Йоан VII Палеолог и неговия баща. Това се оказва с дългосрочни последици при обясняването на по-късните събития не само от личната им съдба, но и от вътрешната история на прогресивно отслабващата Византийска империя.

През 1382 г. Андроник IV получил като апанаж земите около гр. Силиврия, което било потвърдено с уговорка между Йоан V и Генуа. Примирението между двамата било кратко и продължило само до пролетта на 1385 г., когато Йоан VII бил изпратен от баща си в двора на султан Мурад да потърси военна помощ срещу Йоан V. Тази акция претърпяла неуспех, защото войската на цариградския император извоювала блестяща победа¹⁰. След смъртта на вечния бунтовник Андроник IV на 28 юни 1385 г. Йоан VII се превърнал в един от основните претенденти за византийската корона и активно излязъл на политическата сцена, като започнал по-открито да афишира претенциите си спрямо управляващия василевс и негов дядо Йоан V Палеолог¹¹.

Съпругата на Йоан VII Ирина произхождала от известната генуезка фамилия Гатилузи, която владеела о-в Лесбос от 1355 г.¹² Въпреки че около хронологията на техния брак остават редица неясни моменти, според новите изследвания е сигурно, че техният син Андроник V е бил роден преди неговото кратко възцаряване през април 1390 г.¹³ Именно с предисторията на последното събитие е свързано и пътуването до града, с който семейството поддържало традиционни връзки – Генуа¹⁴. В своето изследване върху присъствието и ролята на Кераца Мария във въпросното пътуване П. Шрайнер достига до извода, че делегацията е пристигнала в Генуа през есента на 1389 г.¹⁵

Сведения за техния престой се намират в една приписка, чийто автор е известният Пиетро Филарджис (Филаргирос), архиепископ на Милано и по-късно папа под името Александър V (1409 г.). Приписката е в гръцко ръкописно евангелие (f. 309 v, cod. 46) в сбирката на музея Бенаки в Атина. Съдържанието е следното: “Това свето евангелие беше подарено на мен, брат Пиетро, от ордена на най-бедните братя, наричани в Италия минорити,

който съм по божие благоволение архиепископ на Милано, а тогава бях епископ на Новара. То ми беше подарено от височайшата и многоуважавана господарка на ромеите и августа Мария, преименувана Макария, когато тя пристигна в областта Лигурийско Тичино заедно със сина си, височайшия и многоуважаван император на ромеите господин Йоан Палеолог; тогава, в годината хиляда триста деветдесет и втора от Рождество Христово, княз и предводител на лигурийците беше многоуважаваният милански дук Джан Галеацо, граф на Павия”¹⁶.

Посочената в текста година с основание се приема за погрешна, защото серия венециански документи доказват присъствието на Кераца Мария в Италия през пролетта и лятото на 1390 г. Сред тях е и едно решение на Венецианския сенат от 26 май 1390 г., в което се нарежда ползването на венециански кораб за завръщането на “госпожа цариградската императрица”. Документът допълва, че тя посетила “господин графа на Вергус, Джан Галеацо Висконти от Милано”¹⁷.

След осигуряването на генуезка подкрепа Йоан VII се завърнал в Константинопол (Кераца Мария останала в Италия) и на 14 април 1390 г. детронирал дядо си Йоан V Палеолог¹⁸. Неговото управление обаче продължило само пет месеца, преди Мануил II да го свали от трона. В по-късните политически прояви на метежния Палеолог се вписва и опитът през 1397 г. да продаде правата си върху византийската корона на френския крал Шарл VI. Противоречивият му живот приключил през 1408 г. в Солун¹⁹.

Обръщаме специално внимание на една византийска кратка хроника, която е единственият извор за обратното пътуване на Йоан VII и която категорично твърди, че то е било осъществено “по суша”²⁰. В полза на това се изказва и П. Шрайнер, като привежда допълнителния довод, че пътуването по море през този сезон е почти изключено, защото трафикът в Леванта е бил още спрял поради зимата. Той предполага, че императорът е преминал през венецианската територия, Унгария и България²¹.

Ако следваме хода на така представения маршрут, можем да мислим за едно детайлизиране и да предположим, че е възможно императорът да е преминал през земите на Видинското царство на цар Иван Срацимир. Нека припомним, че през 1365 – 1366 г. именно по течението на река Дунав предприел своето пътуване до Унгария император Йоан V Палеолог. На връщане той бил задържан във Видин (който тогава се намирал в унгарски ръце), тъй като цар Иван Александър отказал да го пропусне през земите на Търновското царство²². Още повече че след битката при Косово поле на

15 юни 1389 г. използването на *Via militaris* през София и Одрин ни се струва по-малко вероятно поради царящата там несигурност.

При подобно възстановяване на събитията не е изключено за реализирането на своите амбиции Йоан VII да е потърсил и помощта на видинския владетел Иван Срацимир. Не без значение е и фактът, че Иван Срацимир и Кераца Мария са деца на Иван Александър, макар и от два брака²³.

Какво ни е известно за положението на Видин през 1389 – 1390 г.? Изворите фиксират непосредствено след Косовската битка османски поход срещу града, воден от Фируз бей²⁴. Изказано е виждането, че причината за него е подкрепата, която оказал видинският господар на антиосманските сили преди битката²⁵. Според друго гледище Срацимир оставал лоялен османски васал и въпросната акция е израз на промените в османската завоевателна стратегия, настъпили с възкачването на султан Баязид, които се свеждали до пряко подчиняване на васалните територии²⁶. Повечето автори, занимавали се с въпроса, обаче са единодушни, че тогава във Видин е приет османски гарнизон. Трудно е да се намери пряка хронологическа връзка между предполагаемото от нас преминаване на Йоан VII през Видинското царство и въпросния поход. В този смисъл може само да се гадае, но трябва да подчертаем, че Йоан VII си е осигурил решаващата помощ на султан Баязид, преди да завземе властта²⁷. По-горе ние споменахме, че контактите на Йоан VII с османския двор датират от времето на султан Мурад. С право Г. Острогорски забелязва, че това е първият случай, при който проличава истинската роля на османския владетел в разпореждането с византийския трон²⁸. При това положение какво е оставало на притиснатия от обстоятелствата Иван Срацимир, който явно не е имал голям избор, освен да подкрепи османското протезе.

Остава много трудно да преценим дали евентуалната подкрепа, която предполагаме, че спечелил Йоан VII от страна на Срацимир, е била плод на утежненото положение на последния под османски контрол или един от последните опити на видинския господар да води самостоятелна политика. Все пак е било твърде съблазнително да види сина на своята сестра на византийския трон. Под подкрепа имаме предвид, разбира се, преди всичко свободно преминаване през контролираните от Видин земи, морална поддръжка, а защо не и малка военна помощ?

По силата на горните бележки и съзнанието, че те носят в голяма степен хипотетичен характер, по-скоро се опитваме да предложим наличието на още един (вероятен) момент от политическата биография и управлението

на цар Иван Срацимир, а именно неговия контакт с тръгналия през 1390 г. към властта в Константинопол Йоан VII Палеолог.

Що се касае до вероятността претендентът да е преминал през земите на Търновското царство, където да е получил подкрепата на друг османски васал – цар Иван Шишман, то тя вече е изказана в нашата историография²⁹ и ние приемаме също за твърде вероятно подобно развитие на събитията.

Предложената гледна точка по наше мнение би дала повод за размисъл за осмислянето на политическите ходове на последните български владетели през средните векове, а защо не и на отношенията между тях.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Мешановић, С.** Јован VII Палеолог. Византолошки институт Српске академије наука и уметности. Посебна издања, кн. 20. Београд, 1996.

² За нея вж.: **Божилов, Ив.** Фамилијата на Асеновци (1186 – 1460). Генеалогия и просопографија. С., 1985, 218–224; **Шрайнер, П.** Българска княгиня в Генуа и Италија. – ИПр, 1982, №3, 62–66; **Schreiner, P.** Una principessa bulgara a Genova. – In: Genova e la Bulgaria nel Medioevo. Genova, 1984, 223–233.

³ **Мешановић, С.** Цит. съч., 35–36.

⁴ **Schreiner, P.** Die byzantinischen Kleinchroniken. 1. Einleitung und Text. Wien, 1975, № 9, S. 96.

⁵ **Schreiner, P.** Op. cit., №22, S. 182.

⁶ **Тъпкова-Займова, В., Д. Димитров, П. Павлов.** Хронолошка енциклопедија на света в шест тома. Т. 6. В. Търново, 1995, с. 295. (П. Павлов). За въпросниј двубой между италијанските републики вж. **Thiriet, F.** Venise et l'occupation de Ténédos au XIV siècle. – In: Mélanges de l'Ecole française de Rome, 65, 1953, 219–245.

⁷ **Мешановић, С.** Цит. съч., с. 42.

⁸ **Тъпкова-Займова, В., Д. Димитров, П. Павлов.** Цит. съч., с. 296. (П. Павлов)

⁹ **Шрайнер, П.** Цит. съч., с. 63. Интересно е, че при престоя в кулата Анема българката Кераца излекувала от пораженията на частичното ослепяване своја съпруг (Андроник IV) и син (Јоан VII) с никакъв чудотворен мехлем, но и с помошта на генуезки лекари. – **Тъпкова-Займова, В., Д. Димитров, П. Павлов.** Цит. съч., с. 295. (П. Павлов). За византиско-генуезките одношения вж. **Origone, S.** Bisanzio e Genova. Genova, 1997.

¹⁰ **Мешановић, С.** Цит. съч., 48–49.

¹¹ **Пак там,** с. 50; **Божилов, Ив., Ив. Биљарски, Хр. Димитров, Ил. Илиев.** Византиските василевси. С., 1997, с. 402 (Ив. Божилов).

¹² За споровете около името и личността на въпросната съпруга вж.: **Мешановић, С.** Цит. съч., с. 71, бел. 110а. В случая за нас е по-важно, че тя произхожда от Генуа и потвърждава здравите връзки между този клон на Палеолозите и генуезците. За известната генуезка фамилия и нейното управление на о. Лесбос вж. **Miller, W.** The Gattilusij of Lesbos (1355 – 1462). – *Byzantinische Zeitschrift*, 22, 1913, S. 406–477.

¹³ **Мешановић, С.** Цит. съч., 72–73.

¹⁴ За пребиваването на младия Палеолог в Лигурийската република съществува значителна литература. Сред по-важните заглавия са: **Dölger, F.** Johannes VII., Kaiser der Rhomäer, 1390–1408. – *Byzantinische Zeitschrift*, 31, 1931, S. 21–36; **Barker, W. J.** John VII in Genoa: A Problem in Late Byzantine Source Confusion. – *Orientalia Christiana Periodica*, 28, 1962, pp. 213–238; **Lappa-Zizcas, E.** Le voyage de Jean VII Paléologue en Italie. – *Revue des études Byzantines*, 34, 1976, 139–142. Проблемът е засегнат в капиталните изследвания на **Ђурић, И.** Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолога (1392–1448). Београд, 1984, с. 27; **Радић, Р.** Време Јована V Палеолога (1332 – 1391). Београд, 1993, с. 449; **Bréhier, L.** Le Monde byzantin. 1. Vie et mort de Byzance. Paris, 1969, p. 379.

¹⁵ **Шрайнер, П.** Цит. съч., с. 66.

¹⁶ Пак там, с. 65. Допълнителни сведения за приписката вж. в: **Божиллов, Ив.** Цит. съч., с. 223, бел. 30.

¹⁷ **Шрайнер, П.** Цит. съч., с. 65.

¹⁸ **Schreiner, P.** Die byzantinischen Kleinchroniken. 1....., 1975, № 7, S. 68; **Schreiner, P.** Die byzantinischen Kleinchroniken. 2. Historischer kommentar. Wien, 1977, S. 340.

¹⁹ **Божиллов, Ив., Ив. Билярски, Хр. Димитров, Ил. Илиев.** Цит. съч., с. 402.

²⁰ **Schreiner, P.** Die byzantinischen Kleinchroniken. 1....., 1975, № 7, S. 68; **Schreiner, P.** Die byzantinischen Kleinchroniken. 2. Historischer kommentar. Wien, 1977, S. 340.

²¹ **Шрайнер, П.** Българска княгиня....., с. 66. Към това виждане се присъединява и **Радић, Р.** Цит. съч., 447–448. За отбелязване е мнението на сръбската изследователка **С. Мешанович**, че пътуването е осъществено по море. – Цит. съч., с. 65. Като довод тя посочва твърде несигурното положение по всички български земи, притиснати от османските завоеватели. В този смисъл тя е склонна да приеме маршрут по море до Драч и от там по Виа Егнация до Константинопол. Такова компромисно решение предлага и **Barker.** – *Op. cit.*, p. 227.

²² По-подробно за събитията вж. **Гюзелев, В.** Очерк върху историята на град Несебър в периода 1352 – 1453 г. – ГСУ ФИФ, 64, 1972, № 3, с. 59.

²³ **Божиллов, Ив.** Цит. съч., с. 197, 219. (Иван Срацимир е дете от първия брак на Иван Александър с влашката принцеса Теодора, а Кераца е родена от втория брак с еврейката Теодора II).

²⁴ **Мехмед Нешри.** Огледало на света. История на османския двор. Съст. и превод от османотурски М. Калицин. С., 1984, 120–121; **Калицин, М.** Корона на историите на Ходжа Садеддин. Първа част. Превод от османотурски език, студия и коментари. В. Търново, 2000, с. 234; **Ников, П.** Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. – Известия на историческото дружество, 7–8, 1928, с. 67, бел. 3; **Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев.** Българите и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV в.). В. Търново, 1995, с. 78; **Матанов, Хр., Р. Михнева.** От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие 1354 – 1571. С., 1988, 84–85. (Хр. Матанов). За похода съобщава и Ашък Паша заде (втората половина на XV в.). – **Димитров, Стр.** Нов източник за ранната история на Османската империя. – ИПр, 1963, № 3, с. 109.

²⁵ **Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев.** Цит. съч., с. 78.

²⁶ **Матанов, Хр., Р. Михнева.** Цит. съч., с. 85.

²⁷ **Мешановић, С.** Цит. съч., с. 65. Йоан VII влязъл в Константинопол през нощта на 13 срещу 14 април 1390 г. и жителите пуснали само гръцките войници, които били с него. По категоричното заявление на руския пътешественик Игнатий от Смоленск, който присъствал на събитието, турските отряди, които помагали на узурпатора, останали пред портите на града. – **Пак там**, с. 68. Още повече че след като загубил властта, Йоан VII получил убежище при Баязид, който му дал като владение Силиврия. – **Божилов, Ив., Ив. Билярски, Хр. Димитров, Ил. Илиев.** Цит. съч., с. 402. (Ив. Божилов).

²⁸ **Острогорский, Г.** История на Византийската държава. С., 1998, с. 687.

²⁹ **Андреев, Й.** Любовните истории в Българското средновековие. 2. изд. В. Търново, 1996, с. 104, където авторът приема, че избраният маршрут (“по суша”) се дължи именно на очакваната помощ от търновския цар.

THE EMPEROR JOHN VII PALAIOLOGOS AND THE BULGARIAN LANDS IN 1390

SUMMARY

The paper presents the voyage of Emperor John VII to Genoa in 1389 – 1390 escorted by his mother Maria-Kyratza. He needed allies in this venture, (the crown of the Empire) whom he first sought in Genoa. Having been given support, in all probability John VII returned to Byzantium. In Constantinople the citizens were getting ready for the approaching siege. On the night between 13th and 14th April the city gate was opened letting in the usurper with the army. Accordingly to the author’s opinion he returned to Byzantium after having crossed Bulgarian lands – the Tzardom of Ivan Srazimir. The latter gave his support to John VII.